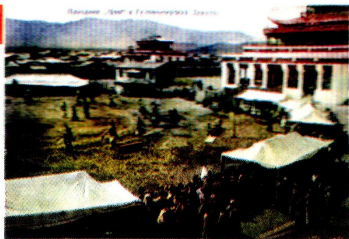

СЭЛЭНГЫН
АЙМАГААС
ГАРВАЛТЫ
ХАМБА

Сэлэнгын аймагай
хүндэтэ эрхэтэн
Сабжаев Галсан
Цыреновичай
ДУРСАЛГАНУУДНАА

burunen.ru

2020 оной
сентябриин 10,
№24(24)

Буряад ҮНЭН

Долоон хоног бүрийн нийтэ-улас түрын сонин

99-дахи жэлээ хэблэгдэнэ

ДУРСАЛГЫН САМБАР БҮТЭЭГДЭЭ

Афганистан дайн – манай Гүрэны түүхын мартагдашагүй уйдхар гашуудалы нэг хуудасань болно.

Афган дайн дүүрсээр 31 жэл үнгэрөө. 10 жэл цоо болсон дайнда 620 мянган сэрэги алва хийгчэд оролцоо. Эдэ хувууды

нэгэнь – манай Ноехон нютэги Гонсорунов Ринчин – Дондог Николаевич болоно.

Ринчин – Дондог 1964 ондо Николай Дондопович Анна Ленхобоевна Гонсоруновтаны гэр бүлэдэ 6 хүүхды дунда 3 хувүүн түрөө сэн. Ноехонынгоо дунда сургуули дүүргээд, нэгэ жэл колхоздоо хоничоноор хүдэлөө. 1983 ондо Совет Армиин сэрэгтэ татагдаа. Сэрэгчин Уласхоорондын уялга дүүргэжэ, Демократическа Республика Афганистанын Файзабат газарта авиационно ээбсэглэл эдлэн ашаглалгын ба засабарилгын механигаар болон пулеметчигоор алва хийгээ. Тэндэ хэды хүчэр байдалда орооб, зоволон уй гашуудал үзэб!

1984 ондо алваа дүүргээд гэртээ буцаа бэлэй. Энэ дайнда эрэлхэг зориг харуулсаныгаа түлөө Ринчин – Дондог "От благодарного Афганского народа", "Ветеран

боевых действий", "Жуковы" гэсэн медальнуудаар, СССР – ы Верховно Соведа Президиумы грамотаар шагнагдасан байна.

1986 ондо Ринчин – Дондог Сэлэнгын аймагы МВД – дэ хүдэлжэ эхилээ. Энэ ажалдаа үнэн цэхэ, оролдостыгоор хүдэлжэ, "Отличник милиции" гэсэн тэмдэгээр, олон грамотануудаар шагнагдасан. Айл больжо, бацганты, хоер хувуудты болоо сэн. 42 настыдаа наснынгаа амаралтада гараа.

Дайны үрэ дүнгөөс зүрхэны үвчэнтэ больжо, оройдоол 46 настыдаа алтан дэлхэйгээс хахасаа бэлэй. Тэрэ цагаас хойш 10 жэл үнгэрөө.

Ринчин – Дондогты цогтоо сорсон Ноехоны сургуулиин 15 – ть выпускын үхивүүд, нүхэр хувүүнынгээ нэрын мүнхэлхэ гэжэ, дурсаалы самбар бүтээгээ.

Сентябрь сарын 1 -дэ, ава эжыгынь гэртэ самбар тогтоолгын митинг үнгэрөө. Энэ митинг дээр Ноехоны гэсэн нютэги засагы

сомоны байгууламжийн засаг дарга – Болхоев Ц.М, буряад хасагууды атаман – Цыренов В.Г, Сэлэнгын аймагы Вневедомственная харуулгын тасагы дарга – Гуржанов В.В, цогтоо сорсон нүхэдэнь – Сапкеев В.В, Санжиев Б.Ж, багшань – Дармаева Д.Г гэгчэд дурсаалы үгэ хэлээ. Хүн бүхэнь дулаахан үгэнүүдээр хани нүхэрөө дурсаа.

Ринчин – Дондогы үндэр насты Анна Ленхобоевна – эжынь, хувүүнээ санан гашуудажэ, нүхэдэнь, ерсэн айлчадта, нютэгийнгаа зондо сайны хүргөө. Ринчин – Дондог 5 ача зээнэрты. Томо хувүүнэнь айл болонхой, авынгаа ажал үргэлжлүүлэн, Таджикистанда хэлцээны алва хиинэ.

Хэдэн жэлы үнгэрөөч саа, дайны халуун дүлэн цоогуур явжа ерсэн хани нүхэр Ринчин – Дондогомнай хэзээдэч мартагдакүй! Урагшаа санааты, эрэлхэг зоригты хувүүнээрээ омогорхонобди!

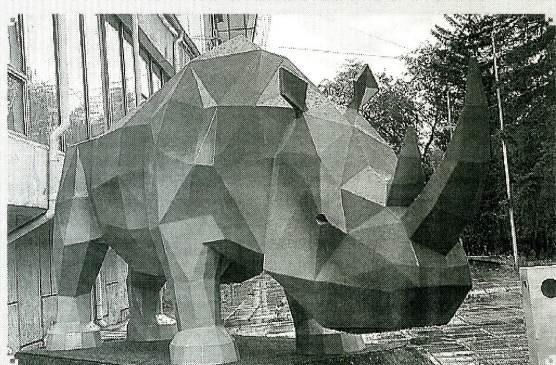
**Багшын ажалы ветеран –
Должидма Дармаева.**

ДАХИНАА ШАЛГАРБА

«Танк унагшадай биатлон-2020» гэдэг хэмжээ явуулгадаа буяад сэргэшэ дахинаа шалгарба.

Сентябрийн 5-да Москва шадарай Алабино гэжэ танк унагшады туршадаг газарта үхэр буугаар буудаха урилдаанай түгэхэлэй шата боложо үнгэрөө. Ород, Беларус, Хитад, Азербайджан Уласуудай сэргэшэд тэрээндэ оролсоо. Эсэгэ оронингоо суглуулагдамал багай бүридэлдэ Хяагтада сэргэги алва хаадаг хувууд орожо, мүхэшгүй зоригтой, хөрхө мэргэн, солбон габшагай байснаа харуулба. Беларус Уласы сэргэшэд 1 саг

37 минута 48 секундын туршада зай гаталжа, хүндэтэй гурбадтэ суури эзэлээ. Хитад сэргэ 8 минута 19 секундаар түргэн тэмсээгээ түгэхэжэ, манай гүрэны танкистуудтай ана-мана болобо. Хяагтаас Алабино ошосон танкын командир Сергей Михеев, сагаалса руу мэргэлжэ, үхэр буугаа тааруулдаг Павел Золотыко, жолоошон Баян Бодеев гэгшэд Джанибек Махамбетовэй мэргэн хүтэлбэри, сайн сорилго, эрхим суралсал гарсан байжа, танк унадаг Ородой сэргэ хитадуудта түригдэвэгүй. Буяад сэргэшэ Баян Бодеев 39 секунда түрүүн ержэ шадаа.

ШЭНЭ ХҮШӨӨ

Байгаалин музейн дэргэдэ үрзэгэр хирсэдэ хүшөө табигдаба.

Гүн ехэ далайн шалвааг шэнги байхада, сүмбэр ехэ уулын гүвээ тухай байхада, булган талаты Буяад нютагаарамнай хүйтэн чосты аварга гүрбэлнүүд газар гэгшэжэ явдаг, осон соогуур тамардаг, агаар дээгүүр нийстэг байсан ем гэжэ мэдээжэ. Мүнөөныхдэл шэнги жабартай хүйтэн үбэл болодоггүй байсан хадань нүсэгэн шалдагаар явдаг ангуушадай мур дээрэ үрзэгэр хирсэш олоноор учардаг бэлэй. «Тиймэ саг үнэхөөрөө байсан ем», - гэжэ

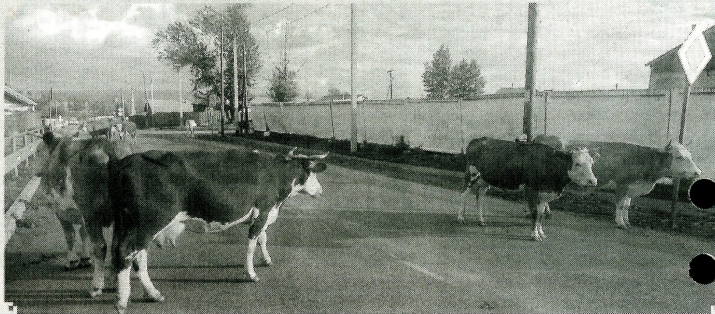
үзэхэлэн харахыгаа хүржэ ерэсэн хүнүүдтэ үлүү дахин сануулхын тулада Татьяна Бороноева түрүүтэй Байгаалин музей газраага үрзэгэр хирсэдэ хүшөө табиба. Уран сайханай олон шэглэлтэ «Лотос» мастерскойн дарга Балжир Цыжилов, уран бүтээлшэ Баатар Гармаев гэгшэд энэ хүшөө бүтээхэ зуураа үрзэгэр хирсын мүн бэе бээлүүлхы тэбшэжэ, үхибүүдэй холоос хаража сонирхоомор сэнтир-хүхэ, шара үнгэнүүды хэрэглэжэ, булайхан зохидоор зохёобо. Энэ хүшөө залуу уран баримал Баатар Гармаевай ехэ хэмжээнэй түрүүшын хүдэлмэри болобо.

ХАРУУСГҮЙ МАЛ

Хэжэнгын аймагай Хэжэнгэ тосхондо ажасуудаг айлнууд адуу малаа байхын бараасаар үүлцэ гудамжануудаар бү тавигты гэжэ нютагай захиргаан хандаба гээд, ниитын ВКонтакте сүлжээ доторхи «Кижинга онлайн» бүлгэм мэдээсэнэ.

Ушар юуб гэхэдэ, үхэрнүүд осолжо абахадаа, бэлшээр тээшээ тэгүүлхыгээ яарнагүй. Тэдэны тиишэнь туужа аваашаха хэрэгтэй. Тийгээгүйдэнь хашаа соогоо үрэхилсэн үвсөө нюуртээ үсты амитад жаамар-жаамар жажалсанынгаа сүлдэ шаваас байна гэжэ үдхэн-шэнгэнээрш шаваасалаад, аймагай түб нютагай шэнжэ шарай гутаана. Гадна маажуур хүрсэн буруу, хашарагуудань айлшадай гоёшоон хараха байшангууды бэээрээ шүргөөжэ,

үзэмжгүй муухай болгоно. Үнгэрхэдөө, адуун сүрэг сүрэгээрөө хуудам талада бэшэ, Хэжэнгын гудамжануудаар бэлшэнэ. Тэдэнэр дан олон болоходоо, түмэр хүлэг унаад явсан эрэ, эхэнэрш зондо түбэг саад ушаруулна гэшээ. Жада эвэртэй үнээнүүды тойроод, аргааханаар гарахаарл ем бээ. Харин морин эрдэни гэшээ гэнтэ үргөөвэл, илангаяа шүнийн харанхыда машина бутэ сохидог, дээгүүрнэ гүйгөөд гархы тэбдэдэг гэжэ мэдээжэ. Ушар иимээс Хэжэнгэ нютагай захиргаан эзэгүйгөөр адуу малаа тавьсан айл элирүүлхэдээ, 1 мянгаас 3 мянган хүртэр түхэригэй ялада унагаажэ эхилбэ. Айлайхин ойлгосоо муутай байжа, малаа харуусгүйгөөр үшөө дахин орхибол, гурбан мянганаас табан мянган түхэриг хүртэр ялада унаха. Сэргэг байгты, мал баригад хэжэнгээрхин!

ГАЗАР ДОРООС ГАРСАН МАЗУТ

Байгаалин музейн дэргэдэ үрзэгэр хирсэдэ хүшөө табигдаба.

Загарайн аймагай Онохой сууринай хажууда газар дороос мазут гаржа эхилбэ. Энэмнай байгаалин үзэгдэл бэшэ, харин хоёр хүлтэ хүнэй хувуудай хийсэн ехэ алдуу. Сагай сайнда ехэ-ехэ амсартанууд соо мазут хадагалаатай байдаг байгаа. Он жэлнүүды ошохо бүри түмэрш саа элидэг, шүлуш саа хэмхэрдэг ха ем даа. Мазут хадагалдаг багтаамжа ехэтэй амсартануудай

шэгшүүр шэнги болоходо, доторонь байсан хара бодос дусча, гоожожо эхилээ. Намаас наагуур, наранаас саагуур гэхүү, али долоон уулын оройгоор Дондог баавайн газраагуур гэдэг бодолы үүдэнээс Загарайн аймагай захиргаанда хүдэлдэг харюусалгата нюурнууд мүнөө болотороо явсан байгаа. Байгаалин тодхор больжо, Нохой сууринай ажасуугшадай дунда хүлгөөн тараба. Тийхэдэнь Байгаали хамгаалдаг гүрэнэй прокуратура энэ ушар обёоржо, Загарайн аймагай захиргаанда хатуу эрилтэ шүүхын газарай хүсөөр табиба. Тус бэрхэшээл сая нааша шийдхэгдэхэ зэргэтэй.

Баяр ЖИГМИТОВ

НОЕХОН НЮТАГ ХОЛЫН АЙЛЧАДЫ ОГТОО

Сентябрийн гурван. Газар дэлхэй гоёор амилжа, хэдэн үдэры борооны сүүлээр амаржа, цээжээ салигж айлчады огтвов. Цэтир торгон тэнгэрийн борооны нэгч үүлэ үгы байва, нарамнай дүүрэн шарайгаар энеэбхилэн шарава. Ехэл гое удэр байгаа!

Иимэ сайхан удэр Ноехон нютагтамнай ехэл сонин ем болоо: аяар холо Москва хотоос айлчад буужа ерээ – эдир сэтгүүлчэды бүлгэм. Москвагы сэтгүүлчэды хамтарсан Улаан-Үдэ хотын сэтгүүлчэд, Гусиноозерск хотын 5-т сургуулийн сурагчад багшанартыгаа ерлэцээ. Загастайн дунда сургуулийн Сергей Дашиев Людмила Будажаповна Доржиева – багшатыгаа энэ бүлгэм эмхидхэжэ ерлэсээ. Баримтата фильм буулгаха бүлгэмэй зорилгонь хадаа: «География детства» гэсэн баримтата фильм бүтээхэ.

Эдир сэтгүүлчэд сонин газар нютагууды бэдэржэ, өөрын маягты, түүхэ баянты, есо заншлаа алдаагүй нютагууды нэгэнэ гэжэ – Ноехон ерсэн байна. Сэлэнгын аймаг ерхэдээ, Харганаа, Жаргаланта нютагуудта

ороо. Тэгээд Сүхэ мүрэны хаарвазаар (паромоор) осо гаталжа гараад, Ноехон нютагы газар гэгшээ. «Ямар сайхан газар гээчэб, ямар баян байгаали гээчэб?» – гэжэ нютагымнай ехэл гоёшоогоо. Сургуулиимнай эдир адуучад мореороо огтоо, айлчадаа хойноосоо дагуулаад сургуулийнгаа газара хүргөө. Долоон баатар хувууд тугнуудаа баряад, багачуул санзайгаар отоо, зула бадараажэ харгыны нээгээ, таван үнгын хадаг баринхай дангина бацгадууд гайхуулан есо гуримаа дэлгээ. Ноехоны сургуулийн дарга Зодбоева В.Д. нютагтамнай буужа ерсэндэнь халуунаар амаршалаа.

Сургуульдаа халуун эдээ хоол баряад, арады нааданы тасаг хараа. Тэндэ сургуулиимнай үхивүүд шагай наадан харуулаа, хөөрөжэ үгөө. Тэгээд Цэгээны фермэ очоо, хайшан гээд цэгээ бүтээдэгы Цырендондоповтаны гэр бүлэ харуулаа. Сурагчадамнай юундэ буряад арад зондо мори хэрэгтэ байгаа, юундэ тоонто нютагтаа дуртывийб гэжэ хөөржэ үгөө. Энэ уулзалгамнай мори урилдаагаар дүүрээ.

Зоя ДЫЛЫКОВА, ажалы ветеран

ТҮҮХЭЭР БАЯН СЭЛЭНГЭ НЮТАГАМ

Сэлэнгэ, Сэлэнгэ, Сэлэнгэ,
Сэлгээхэн миний Сэлэнгэм...

**Буряад Уласы Сэлэнгэ гэсэн эгээ
ехэ мүнэрны нэрээр нэршэсэн
нютагамнай.**

Сэлэнгэмнай тунгалаг сайхан
осоо Байгал далай руу туужа
орсоодог ем. Нютагымнай цаад
талда Спасска Сүмэ цайран
харагдадаг. Эндэ 1665 ондо Сэлэнгын
Острог бии болсон түүхэты. Тэндэ
орлод арад талха таряагаа тарьжа,
хүр малаа үдхэжэ ажасуудаг бэлэй.

Сэлэнгын наад үндэр эрьедэнь
Англичанка гэсэн хабцагай холоос
хэргэйн харагдадаг. Баруун тээшээ
Явахад, нараны эльчэ доро, цэцэг
ногооны дэльбэ дээр, шүүдэры
мүнгэлиг дусалнууд элдэб үнгөөр
ялалзан байдаг. Энэмнай Пасаадан
суурь гэжэ. Урдань, буряад зон энэ
газарт ажамидаржа байдаг байгаа.
Пасааданы үргэн талын цээжэ
дээгүүр явахад сэнгэлиг, бэлэехэн
сэбшээ сэб – саб үлээжэ, хүны бэе
сэрүүсүүлдэг. Энэ Михаил Николай
Бестужевууды, Константин Петрович
Торсоны байржасан газар гэжэ.
Мүнөө эндэ мүнхэдөө бээе орхисон
газартань – хүшөө тавигданхай ем.
Түрэл гаралнуудань бүхы дэлхэй
дээрээс ержэ элинцэг хулинцагуудтаа
мүргэжэ, дохижо очодог.

**Тосхоны эгээл гол түб –
музейн хажуудт талмай.** Энэ
декабристууды музей 1960
онуудаар дунда сургуулийн багша
Ларионова Нина Степановна
өөрингөө шавинартыгаа хамта
экспонадууды цуглуулъя, эхи тавья
ем сэн. Хожомонь, Декабрьска
бусалгааны 150 – ть ойдо зориулсан
жэлдэ Николай Александрович
Бестужевы түсэлөөр баригдасан
нэгэдтэ гильдиин наймаача
Старцевы гэртэ – музей нээгдээ.
Мүнөө энэ музейн урда Николай
Бестужевы хүшөө тавяаты.

Сэлэнгын 41 – ть явган
полкын ойдо зориулсан хэмжээ
явуулгануудта үнгэрсэн үйлэ
хэрэгүүдэмнай дахинаа сэргэгэл дээ
гэжэ, Феникс шувуу цаарцаар дунда
сургуулийн багша Раднаева Эржена
Ринчиновна хийжэ, хожомонь тэрэ
зохёосон макетаарнь түмэрөөр томо
Феникс шувуу хийгдэжэ, музейн
урда гол талмай дээр босхоогдоо
сэн.

**Үндэр цагаан, гое, Триумфальна
аркын хажууда очход, бүхы
Сэлэнгын түүхэ санагдадаг.
Түүхээр баян Новоселенгинск гэжэ
нютагым дэмы хэлээгүй...**

Үни, XXVIII – ть зуун жэлдэ, хуучан
Турада агууехэ Пушкины элинцэг
үгвэй, Абраам Петрович Ганнибал

сүлэлгэд эльгээгдэсэн байгаа. Росси
гүрэны Хитадтахи посол – Савва
Лукич Владиславович – Рагузинский
олон дахин эндэ тогтожо амараад
үнгэрдэг байгаа. Буряады түрүүчин
эрдэмтэн – Доржи Банзаров ержэ,
Николай, Михаил Бестужевтанты
уулзадаг бэлэй.

Англиин миссионернууд эндэл
байсан түүхэты. Үшөөч олон эльчэ
сайдууд хуучан Тураар үнгэрдэг сэн.

Музейн хажууда, Буряад
Орономнай суута хүгжэмчэн -
Найдан Дамирановы эмхидхэсэн
хүгжэмы сургууль оршодог.
Хажуугаарнь явахад, йочины,
баяны, ятагы, чанзын болон бусад
эмсэгүүды уянгата хүгжэмүүд
зэдэльжэ дуулдадаг.

**1961 он болтор аймагы түб
байсан Новоселенгинск – хэдэн
эмхи зургаануудаараа баян**

намтарты: ЛМС, Архиин завод,
хэдэн дэлгүүрнүүд, мал эмнэлгын
газар, нарайлгын байшан, эмы сан,
Райпотребсоюз, сельпо, тосны завод
г.м... Мүнөө Новоселенгинск нютагта
дунда сургууль, интернат – сургууль
Буряад Уласы үхивүүды эрдэм
номдо соргоожо, үргэн харгыдань
далижуулан гаргадаг.

Гое сайхан соелы ордон дуу
хатараараа холо ойрын айлычадаа
халуунаар огтодог заншалты. Номы
сан нютагынгаа арад зоны амархын
үүдээ сэлин огтожо байдаг.

Энхэ элүүры цахижа байдаг
Эмнэлгын газар нютагынгаа зоны
аргальжа, ажалаа үргэжэлүүлсээр.
Түрэл нютагынгаа баруун хажууда
Эрдэмтэ хаан хүн зоноо харжа,
аршалъя, хамгаальжа дээрээсээ
байдаг.

Цаашаа түргэн замаар явахад,
Монгол Оронты хани барисаан
холбосон үргэн гое хүүргэ дээгүүр
дүнгинүүлэн гархадатнай, Сэлэнгэ
мүрэн зуны зулгы цагта түргэн
урасхалаараа оросчол байдаг.

Новоселенгинск нютагаасаа
хореод модны зайда, урдандаа,
аймагы МТС байсан хореод үрхэ

айлты Сүхэ мүрэны эрьб дээр
Поворот тосхон ажасуудаг. Харин
баруун хойнонь, Дашлан үндэры
үвэртэ дүрвэн Хамба ламанары
тоонто нютаг, Хонины Нёго,
сүзэгчүүлы дүрвэн суваргануудаараа
цайран, элихэн холоос харагдадаг.
Дүтэлыжэ ерхэд, Байгаалиин
бии болгосон баха шэнги томо
чулуу байха, тэрэ басал шүтөөны
болонхой. Эндэ ержэ мүргөөд,
сэдьхэл санаагаа засаад явахад, ехэл
зохид ем.

**Новоселенгинскээс долоон
модны зайда, зэрэлгээтэмэ талын
дунда, Талын Харганаа гэсэн
гайхамшагта Нангин шүтөөны
газарт, Ацын дацан үдэр шүнэгүй
галаа ялалзуулан, сүзэгтэнөө
хүлээн авдаг. Эндэ, түрүүчин
Хамба Лама Дамба Даржаа Заяевы
бурхан болсон газар ем.**

2019 оны хавар, намар эмдэ
ородог жэмэстэ модонууды
сөөгүүды тарьжа, Буряад Уласы арад
зон хаа – яанаас ержэ буян хийгээ.
Ерээдүйн цагта эндэмнай ехэ гое
цэцэрлиг болхо.

Нютагымнай зүүн хойно
Бургаастай нютаг оршодог. Тэндэ ехэ
эбты, эдэбхиты арад зон ажасуудаг
гээч.

Эхэ нютагынгаа хайраад хүртэжэ,
энэ наснынгаа замда эршэ, түгэс
явха гэсэн ойлгосо бии. Түрэл
нютагынгаа арюухан цэвэр агаар,
алтан хүрхстэ газарань, нангин
уула шүтөөнүүдэнь, урасхал гол
горхонуудань амиды бурхад
шэнги хүны нэгэ насан цоо цээжэ
сэдьхэлынь тэдхэжэ, наснын
ортодохожо, даашагүй сүлдэ,
дарагдашагүй заяа айладхдаг.
Тымэл хадаа, тоонто нютагаа ходоодо
санжа, үшөө үндэр зэргэдэ хүрөөсы
доо гэжэ зальваржа явха - манай
уялга. Манай нютаг Новоселенгинск
– урданынгаа түхэл шэнжэ буцаажэ,
хэтын хэтэдэ салвархань болтогой!

Галина БАДАРЕЕВА, багшын
ажалы ветеран

СЭЛЭНГЫН АЙМАГААС ГАЛ

(Үргэлжлэл. Эхин 5 – ть дугаарта)

7-дугаар Хамба Лама Галсан-Чойроп (Сан – Дэлэг) Ванчиков.

Долоодугаар Хамбаар 1860 ондо Галсан-Чойроп Ванчиков (Сан-Дэлэгийн Хамба) сонгогдоо. Сан-Дэлэгийн Хамба мүнөөны Сэлэнгын аймагы Ацуула суурин шадар, Цагаан-Бургаас гэж газарта түрсэн намтар. Ивалгын дацанда хэдэн жэлы урда олдод, мүнөөны буряад хэлэндэ оршуулагдасан ном цоо 1816 ондо түрсэн гэж баримталагдана. Тэрэ басал урдахь Хамбануудта адли, аргагүй томо, маряаты хүн байсан ха. Тэднэртэ түрэлч байж ядкүй, басал хатагин отогы гарвалты. Долоотыдоо Тамчын дацаны хуварак болво. 1831 ондо 23-тыдаа гэсэл санаар автаа. 1840-1843 онуудта Хорчид гэсэны Буряад орондо ерхэд, Галсан-Чойроп Ванчиков гурбан жэл хажуудань явалцасан, Бурхан шажаны нюуца шухала номууды гэгээн багшаас хүртэж авсан байха ем. Чойбоон-Доржо Хамбын үед Сан-Дэлэгийн багша Тамчын дацаны шэрээтэ байгаа. Хамбын тушаалда ороод байхадаа, Монголы, Хитады Утайн дацан хийдууды лама санаартанты нягта холвооты байгаа. Сан-Дэлэгийн багша Буряады олон дацангуудаар ябжа, Бурханы Номын талаар мэдэсээ нарижуулха гэж оролдодог сэн. Тэрэны оролдохотыгоор Сүүгэлы, Анаагы, Тамчын дацангуудта цаннид чойрын сургуулинууд нээгдэсэн байна. Бурхан шажаны бүтээл цаашань яагаад хүгжөөхэ тухай зүбшэл зааварь эржэ, Долоодугаар Богдо Гэгээндэ, Утайн дацан хийдууды Засаг Хамбад ехэ үргэлнууды хийсэн намтар.

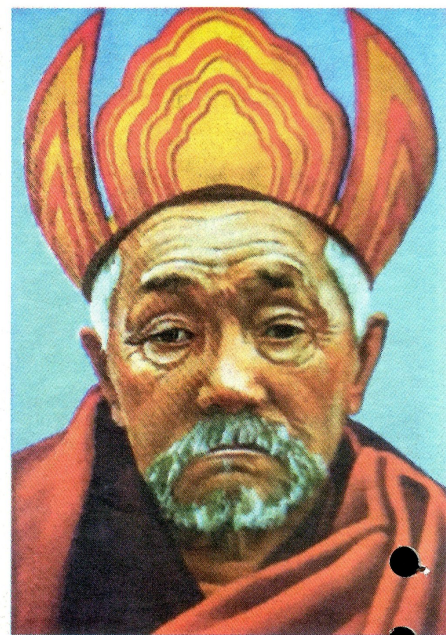
Үнэн алдартын шажаны буряадууды дунда нэбтэрүүлхэ явдалда Сан-Дэлэгийн Хамба чангаар эсэргүүстэг байгаа. Энэ болон бусад учарнуудаас Эрхүүгы губернатор Синельниковты муудалцажа, 1872 ондо тушаалаасаа бууха мэдүүлгэ үгэжэ, тэрэнь зүбшөөгдөв. Тушаалаасаа гараадч, Дүйнхэр Бурханы номоор нюуца бүтээл ёсолнууды, Жинсрэгы хуралнууды олоноор явуулсан байн. 1873 ондо Орос ороны хаан тайжа (цесаревич)

Алексей Буряадта залархад, Новоселенгинск суурин шадар Харуул-Нёго гэжэ газарта ехэ угталгын болход, Сан-Дэлэгийн Хамба дотороо баясан, тэндэ оролцоо ем. Тэрэл оны намары дунда сарда Сан-Дэлэгийн Хамбын бэе ехээр муудаа. Шэнын хоёрто шавьнарань багшынгаа дэргэд уншалгаа үргэлжэлүүлэ. «Гэры зүүн тээ тэргэндэ хүллэсэн морь баряад байгты, Хүрээгээ үшөө тойрхо байхаб», - гэж захяад, Нирваанда мордожо эхилвэ. 70 хоногы туршада гарагы хоёр бүхэндэ олон мянгаад шавинарань Хамба Багшадаа Мандал үргэжэ байва.

2008 оной ноябрийн 24-дэ Ацуулада Сан-Дэлэгийн Хамбын суваргын хажууд Бандида Хамба Лама Дамба Аюшеевы оролцолготыгоор хурал үнгэржэ, сор харвалга, бүхэ барилдаа, концерт наада болоо.

8-дугаар Бандида Хамба Лама Данзан-Дампил Гомбоев.

Басал хатагин угаас гарбалты наймадугаар Бандида Хамба лама Данзан-Дампил Гомбоев 1831 ондо мүнөөны Сэлэнгын аймагы Цайдам сууринда түрсэн намтар. Долоотыдоо Тамчын дацаны хуварак больжо орово. 1851 ондо гэсэл, 1854 ондо гэлэн санаар хүртөө. 1873 ондо Тамчын дацаны шэрээтээр томилогдов. 1876 ондо Бандида Хамба ламын шэрээд залагдасан цагаас дацаны сүмэ дуганууды шэнэлжэ эхилвэ. Энэнь амар бэшэ хэрэг байгаа. Бага-цаганч засаварь хийхэдээ, аяар Москвагы ехэ даргаас зүбшөөл авдаг байгаа гэжэ дээрэ тэмдэглээ сэмд. Зүгөөр Гомбын Хамба ганцал ажахын асуудалнууды хараад ябдаг байгаагүй, аргагүй ехэ эрдэм номты санаартан байгаа вшуу. Бурхан шажаны тахилы хэрэгсэлнүүдты, хоморы номууд болон дүрэ хүрэгүүдты олон коллекцинууды, Эрхүүгы болон Ороны түб хотонууды музейнүүдтэ аргагүй олоноор бэлэглэсэн, дамжуулсан габыяты. Буряад үлгэрнүүды цуглуулварь Эрхүү хотод хэвлүүлсэн, Чэтэ хотод эхэнэрнүүды гимнази,

**Цэнгужаб Баниев
(1922 - 1925)**

эрэчүүлы дунда суралсалы сургууль барилгад Буряады дацангууды, жиндагууды зүгөөс ехэхэн мүнгэ үргэсэн байн.

Праздник „Цам“ в Гусиноозерском Дацане.

РВАЛТЫ ХАМБА ЛАМАНАР

Ванчиков
(1860 - 1872)

Дампил Гомбоев
(1876 - 1896)

Данжа Мункожапов
(1925 - 1938)

Монгол, түбэд хэлэнүүд сайн мэдхээс гадна эртэ урдын Энэдхэги пали хэлэ мэдэдэг, Христос шажанай сургаалнуудаар ехэ сонирхоходог, Бурхан шажаныхты ехэ адли гэжэ хэлдэг байсан ем. Хамбын гэртэ олон айлычад, эрдэмтэд, хаанта правительствын, губерниин, Байгалы үмэнэхь областин, Дээдэ-Удын уездын ноёд, хариин аянчалагчад ходоол ержэ байдаг, тэдэнэры огтохо ород түхэли мебельты, Европын эдээ чандаг кухниты тусхай гэр байгаа. Энэ учараар сайн шажаныхты шампанска хайрцаг хайрцагаар байха. Тэгээд губерни, областёос, Дээдэ-Удын уездээс ерсэн зарим убайгүй ноёд хүндэ хайрадань амтгаад, эдилгэдэч санаатыхан, хэрэгтэ-хэрэггүй учараар ерээд салхыгаа больчоодог сэн. Буряады Бурхан шажаны дацангууды эгээл ехэ дацан болдог Эрхууги архиепископ Вениаминч Гомбын Хамбын угтамжад нэгэтэ бэшэ хүртэсэн байдаг.

Император гурбадугаар Александр 1888 ондо бүлөөрөө түмэр замы усалда орсон аад, жэгты талаан тосогдож, гэмтэнгүй гарсан байн. Энээндэнь зориулъя, Хамба тусхай уншалга зохиёосон байгаа. Оросын хаанууды Цагаан Дара Эхын хубилгаанууд гэжэ тоолдог учараас Гомбын Хамба Тамчын дацаны Цагаан Дара Эхын сүмэ засаварилха тухай зүбшөөл аваад, дүрвэн модоч дарханууд 10 үдэр цоо энэ сумын аяты болгоочоо. Тэгэж, цаашаадаа Александр хааны, тэрны бүлын иим усалнуудта оркүйн түлөө энэ сүмэ дотор жэлы 69 үдэр цоо тус уншалга уншагдадаг байгаа.

Ородууды урда сайн болхо гэжэ гүйнэ гээд, манай эндэ байдаг түвэд ламанарта шүүмжэлүүлдэг сэн. Тэгээд дутын ород дарганар Бандида Хамба Гомбоевто этигэдэггүй байгаа.

1883 ондо 3-дугаар Александр хааны тушаалдаа орж, толгойдонь титим үмэхүүлхэ ёслол Москвагы Кремлийн Успенскэ сүмэ цоо болобо. Бандида Хамба лама тэрээндэ оролцохо дүүрэн эрхэты байгаа саа, нутагы ород ноёд зүбшөөгөөгүй. Нутагы ород засагаархиды иимэ амаргүй хандалга үзүүүлжэ байтарань, Бандида Хамба лама Данзан-Дампил Гомбоевто Майдари-Номуун-хааны соло зэргэ олгосон тухай үнэмшлэгэ Монголы Богдо Гэгээн хайрлава.

1896 ондо Гомбын Хамба таалал болобо. Учарань гэвэл, Бурин-Хаан уула тахилгад зорьжо

ерсэн аад, тэргэдэнь ямар нэгэ учараар эмниг морьнууд хүллөөты байжа байва. Морьнуудань алдууржа гуйгөөд, хадын ермэгтэ тогтооч саа, Данзан-Дампил Гомбоев цагам ервэ гэжэ ойлгоод, тэргэн дээрээ босчо, морьнуудаа дахин уруудан руу тавыхадань, тэргэнь хүмэржэ, Хамбын сүүдэр насань тугэссэн байн.

13-дугаар Бандида Хамба Лама Намжал Лайдапов

Сэлэнгын аймагы Юрөөгы Ташар нутагта 1847 ондо түрсэн Намжал Лайдапов 1917 ондо Бүгэдэ буряадууды хурал дээр Орос улсын 13-дугаар Бандида Хамбаар сонгогдоо. Тэрэ 1861 ондо Тамчын дацанда цаннид чойрын сургуулийн нээгдэмсээр тэндэ сорхыгоо орсон байн. Арван жэл сороод, гэбшын дамжаа, харин сургууляа дүүргэхэдэ, габжын дамжаа гараба. Гэсэл, удаань гэлэн сахилда хүртэсэн ем. 1904 ондо Юрөөлтын Хамбын зуурчалгаар Анаа дацаны шэрээтээр томилогдов. Хамба ламаар сонгогдоходонь, цаннид хамба Агваан Доржиевы зуурчалга тусалсан гэж тоологдодог. 1919 оны апрель сар цоо нирваан болсон байн.

Загарайн Гүрэ-Дарма Цыремпиловы сүүлээр 1922 ондо Тамчын дацаны шэрээтэ, Юрөөгы Үдэнгэ нутагаас гарбалты Цэнгуунжав Баниев 15-дугаар Бандида Хамба ламаар сонгогдоо. Энэ ехэ эрдэмтис ламбагуя, урданы гурим баримталдаг байсан Агваан Доржиев тэрээндэ дурагуйлхэдэг сэн. Тэгээд шажаны түүхэ шэнжэлэгчэ Ирина Васильевагы хэлсэнээр, урданынгаа ёсо заншал баримтальжа, ажаллаа явуулдаг байсан болно. Харин хувисхал болоо гээд, шэнэ емээр дашуурха гээч - буруу явдал гэжэ тоолдог байгаа. Бэр Юрөөлтын Хамбын байха үедэ, тэрны байд гээдэл талаар гархадань, Хамбын уялганууды заатагүй дүүргэдэг сэн. Этигэлы Хамбын үед Майдарын сүмэ, Самбум сүмэ шэнэлхыгээ эмхидхэсэн байн. 1911 ондо Этигэлы Хамбын тушаалдаа орхондонь, тусхай тангаригынь Баниев авхуулсан ем. 1919 ондо өөрөөч үндэр шэрээд залагдахадаа, хаанта засагы унаадч байвал, Орос гүрэны хаан императорта үнэн цэхэ байхаб гэсэн удхаты тангариг шэрүүн зэбүүн дайны үед өөрөө авсан болно. «Буряад Монголын үнэн» сонины 1924 оны нэгэ дугаарта Баниин Хамба Тамчын дацанда сүзэгчэ зоны мэхэлжэ, Дүйнхор (Калачакра) ваан тавьба гэж тэрэ цагы эрхээр шүүмжэлхы

ёсоор бэчээты байдаг. Ц. Баниевы Дүйнхор ваан тавьдаг байсан учар энэ багшын дээдын ехэ эрдэмы гэршэ болно вшуу.

16-дугаар Бандида Хамба Лама Данжаа Мункожапов.

Үдэнгэ нутагта түрсэн Данжаа Мункожапов 1925 ондо 16-дугаар Бандида Хамбаар сонгогдоод, буряад дацангууды салгаагдажа байсан сүрөөтэ 1932 он хүрээр Бурхан шажантаныг, лама санаартаныг ударидаж яваа. Баниин Хамбаты нэгэ нутагы, хоорондоо түрэлч байж болоо. 1926 ондо режиссёр Пудовкины, тэрэны дэмжэсэн Буряад-Монголы обкомы дарганары гуйлта-эрилтээр Цамы хуралы болзоры кино буулгагчадта зохид байхаар нэгэ бага хувилгаж үнгэргэсэн байгаа. Энээны түлөө цаннид хамба Агваан Доржиевы зүгөөс ехээр буруушаагдасан гэдэг. Мүнөөч үед байд гээдэл харуулагдадаг «Потомок Чингисхана» гэжэ фильмэд тушаалаас буугаад байсан Баниин Хамба Мункожапов Хамба хоёры дүрэнүүд үзэгдэдэг гээч. Жамбал-Доржо Гомбоев 1930-аад онуудта Красноярскын хизаарта сулэлгэд байхадаа, басал тэрээгүүр зовжо явсан Мункожапов Хамбын таалал болсоннын дуулаа сэн гэжэ Цыденжаб Жамбиев Ж.-Д. Гомбоев тухай ном цоогоо бэчсэн байдаг.

Урданы Сэлэнгын дүүмын мэдэлы нутагуудаас гарсан Бандида Хамба ламанар гэвэл, Торёос гарвалты Чой Башлийн (Василиин) - наймадугаар (1872-1873), Оронгын Даша-Доржо Итигэлов - арбан хоёрдугаар (1911-1917), Зэдын Доодо-Бургалтайн Лубсан-Нима Дармаев - арбан долоодугаар (1946 ондо Ивалгын дацан байгуулаад, Бандида Хамба ламаар сонгогдож, 1956 он болтор үндэр энэ тушаал эзэлээ), Оронгоос гарбалты аад, Чэтэ шадар Хоолошной сууринда түрсэн Еши-Доржо Шарапов - арбан наймадугаар (1956-1963), Забайкалиин хизаары Улаан-Сүхын аймагы Шаргалжан сууринда түрсэн Дамба Аюшеев - хорин дүрбэдүгээр Бандида Хамба ламаар 1995 ондо сонгогдоод, мүнөө хүрэтэр зонхильжо байн. Тым болхолоороо 24 Бандида Хамба ламанарай 14-нь Сэлэнгын болно.

Николай БАДМАРИНЧИНОВ, Буряад Республикын соелы габьяата худэлмэрилэгчэ.

ЭЖЫ АБЫН НАМТАРЬАА

Минии хүгшэн баабай Цыренов Бальжинима Жапович 1896 ондо нүтэй нютагта түрэнэн юм. Балшар бага наһандаа үншэржэ, дасанда ламын хубараг боложо ябаһан түүхэтэй. «Зургаа долоотойдом аба эжы хоерни тиф үбшэндэ нэрбэгдэжэ, наһа бараһаһан юм. Бороо орожо, мэдээ ороходоо, аба эжынгээ хүүр дээрэ хэбтэһэнээ ханагшаб. Хубараг болгожо абаһан багшамни ехэ лама байһан байгаа. Арбаадтайдаа хоолойн туберкулез боложо (туберкулез желез) үбдэхэдэм, намайе ханажа абарһан юм. Ханаха гэшэмнай юуб гэхэдэ, ута түмэр гал сог соо улаан болотор барижа, тэрээгээр хабдар болоһонхоон хоолойем хайража, эдээрны гаргажа эдэгээһэн юм (баабаймни хоолой онсо хорьбо байгша һэн). Хануулжа байхадаа, ехээр хашхаржа уйлахадам; бу уйла, томо болохош, һамгатай, хүбүүн басаган хоертой болохош, олон аша эзэнэртэй, далан долоон тэмээнэй даашагүй баян эд зөөритэй үхибүүдшн ябаха гэхэн юм. Арбан долоотой ябахадаа, гурбан басагатай Гожии Раднатаан гэхэн айлда хүшэн хүргэн боложо, дунда басаган Бүтэдөөрнь һамга хэхэн хүм. Гожии Радна эсэгэмнай ехэ хүсэтэй, абарга томо бээтэй байһан хүн».

Баабаймнай Цыренов Бальжинима Жапович Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда Восточно фронтто алба хэжэ гараһан юм. Дайнай уеын аймшагтай байдал тухай хөөрэдэг бэлэй.

Нютагайнгаа зондо ехэ хүндэтэй, тухатай ябаһан хүн. Наһан соогоо арад зонийнгоо хэрэг бүтээжэ, бурханай ном маани уншажа, сэржэм дээжэ үргэжэ, нютагайнгаа обоо бунхание тахижа ябадаг һэн.

Манай хүгшэн эжы Цыренова Бүтэд Раднаевна бүхы наһандаа колхозой ажал хэжэ, нютаг соогоо ажалша, мэдээжэ хүн байгаа. Коммунист партиин гэшүүн, Коммунист партиин XVII съездын делегат, гүрэнэй олон тоото шанда хүртэһэн, тэдэнэй тоодо И.В.Сталиной Почетно грамота абанан эжымнай, дайн соогуур наалишанаар хүдэлһэн, дайнай һүүлээр хонишон ябаһан юм. Олон үгэ үгы, томоотой, нарин нягта, сэбэршэ, дорюун сэхэ зантай эжымнай: «Коммунист партиин түлөө уһан соош орохоб, гал соош орохоб» гэжэ хэлэдэг һэн. Тэрэ үгэнүүдны гэршэлһэн олон тоото грамотануудны багахан чөмөдэн соо дүүрэн хээтэй байгша бэлэй. Дайнай хүшэр хүндэ саг тухай мандаа хөөрэдэг һэн. «Илалтын түлөө, фронтын түлөө» бээ, ами наһаа хайрлангүй ябаһан эжыгээ сэдхэл соогоо Эхэ ороноо хамгаалһан Геройн нэрэ зэргэдэ хүртэһэн зоний дунда тооложо ябадагби.

Иимэл даа, үнгэрһэн сагай багахан зураглал. Тэрэ сагай арад зон сэдхэл зүрхэ һайтай, эрмэлзэл ехэтэй, сэхэ зүб харгытай байһан гэжэ ханагдана. Урдын урда сагнаа шүтэжэ ябаһан

бурханаа орхогүй Бальжинима баабаймни, коммунист ябаһан Бүтэд эжымни һайхан гэр бүлэ боложо, Санжаажап хүбүүн Анна басаган хоероо үргэжэ, өөрынгоо наһанай жэшээгээр хүмүүжүүлжэ, зоний дунда дуутуугүй дүүрэн айлнууд болгоһон байна.

Зуу гаран жэлэй саада тээ Ехэ лама багшын баабайдам хэлэһэн үгэнүүд тон зүбөөр бэелүүлэгдэжэ, мүнөө сагта аша гушанарын зуу гаран болоод байхадань, баабай эжы хоерни бурханай табиган табисууртай, хэшэг буян ехэтэй, зоний далайн сэбэр ялагархан дуһалнууд ха гэжэ ханагдана.

Энэ дурасхалайнгаа дүндэ, гүн сэдхэлэйм оорһоо гараһан мүнүүдые баабай эжыдээ зориулнаб:

Мүргэнэм

Сэхэ бодолтой, һайхан ханаатай, Сэдхэлэй үргэни сэгнэжэ ябаһан Сэбэрхэн шарайтай, сэсэнхэн үгэтэй Санжаажаб абаяа наһан мүргэнэм.

Бурханай замые заажа үгэһэн, Бүгэдын хэрэгы бүтээжэ ябаһан, Бүхы наһанайм харгы занһан, Бальжинима баабайгаа наһан мүргэнэм.

Олоной ажалда оншотой хүдэлһэн, Орон гүрэндөө наһаа зориулһан, Баатар замаар холые дабшаһан, Бүтэд эжыдээ дохин мүргэнэм.

Найман үри түрэжэ үргэһэн, Нангин эхын уялга дүүргэһэн, Даруухан зантай Дабаажаб эжыдээ, Дохин байжа, һунаан мүргэнэм.

Үбгэржэ ябаһан үрээл нүхэрөө Үетэн нүхэдөө, үри хүүгэдээ, Үргэжэ ябаһан эгэшэ дүүнэрээ Үнэн зүрхэнһөөн наһан мүргэнэм.

Түргэн гүйдэлтэй энэ наһандаа, Түрэл хэлэндээ, түрэлхэн нютагтаа, Түрүүшын багшадаа, тойроһон зондоо Түшэлгэн байжа баһал мүргэнэм

Амиды ябаһан арад зоноо, Бурханай орондо ошоһон зоноо, Нүтэй нютагаа, түрэл дайдаа наһан, наһан дахин мүргэнэм.

Людмила Лебедева, нүтэй нютаг.

СЭЛЭНГЭ ГОЛЫ АЛДАРТА ХҮВҮҮН

Минии нагаца Цыдыпов Абьяа Гармаевич, 1911 ондо Сэлэнгын аймагы Ное-хон нютагы Согоото гэжэ газарта баян бүдүүн Цыдыпов Гарма Отоевичийн гэр бүлэдэ түрсэн намтарты ем. 4 дүү бацгадты айлы ганца хүвүүн, эжы авдаа ажабайха тулганы, хамаг санаань байгаа. Бага бальчар наснаасаа хүчты, томо бээты, емэнээс айгүй, емэндэ ядаргүй, ехэ ажалча, ажалда дурты гэжэ мэдэгдээ. 10 настыдаа хоер морин дээр ойгоос түлээ зөөхэ, гэрынгээ хамаг хүндэ ажал хийдэг байгаа. Цырма Гармаевнагы хөөрөөгөөр, эжы аван ехэ үхэр мал, бодо мал барьдаг, тэрнээс гадна 600 – 70 толгой хоньты сэн. Энэ ажаллаа өөстөө хийдэг, тусалдаг барлагууд үгы. Абьяа хүвүүн эжы авдаа эгээл ехэ тусты, хүцүү, насань багач саа, эрэ хүны ажал хуу хийдэг байгаа.

Хамтын байдал эхилхэд, гайхалты сонин аваралты байчоо гэдэг: Кулаг гээд сулэлгэндэ гараагүй, юундэб гэхэдэ, нагацм түргэн зуур мэдсэн шэнги бүхы малаа коммунада тушаагаад, өөрөө колхоздоо бригадирээр ажаллажа эхилээ.

1937 оноос – 1941 он болтор, дайн эхилхэр, нагацм морин сэрэгчээр Улаан – Үдэ хотодо станция Дивизиондо, Буряад Каваллерийска полкдо алва хийгээ.

Дайн эхилхэдэ түрэл Ороноо хамгаалхы фронт яваа. Дайны дундуур тагнуулчады Ротын командир байгаа.

Нэгэ айдасты туйлалдаанда зүүн гарань буудуулагдаж, ехээр

шархатаж, госпитальда хэбтээ.

Гэмжы болсонынгоо сүүлдэ, комиссывалагдаа. Тэгээд, 1943 ондо, эрэмдэг болонхой түрэл нютагтаа бусча ерээ сэн.

Коммунист Партиин захиралтаар, Сэлэнгын аймагы Сосновка гэжэ газарта "Улаан Химнэ" колхозы түрүүлэгчээр хүдэлхыгөө яваа сэн. Тэндэ 1943 оноос 1947 он болтор амжалтаты хүдэлөө. "Улаан Үдэнгэ" колхоз дээшэн үргэхын түлөө түрүүлэгчээр томилогдоо. Үдэнгэ нютагта ехэ ажал явуулаа. Сая болтор тэндэ Абьяа Гармаевичийн барьсан хүүргэ байдаг байгаа. Тэндэхи хүнүүд "Абьяагы хүүргэ" гэдэг сэн. Энээны сүүлдэ, колхозууды нэгэдүүлжэ байхад, дахин колхоз

дээшэн үргэхэ, ажалын сэргээхэ гээд, Шанаа нютаг "Колхоз имени Калинина" явуулсан байна. Тэгээдэл, хуби заяагаа Сэнхирхэн Шанаа нютагы холвоо ем.

Хүцүү бэрхэ түрүүлэгчэ Абьяа Гармаевичийн хүчөөр гурван гээгдэжэ байсан ажахынууд богоньхон цаг цоо түрүүлжэ гараа. Дахин Шанаа нютагас Енхор нютаг колхоз "Коммунизмда" эльгээгдээ.

Тэндэ 1955 он болтор хүдэлөө.

Минии хүгшэн эжы ава хоер нагачым үрөөл нүхэртэ, Хандацуу бэрдээ ехэ хүндэтгөөр хандадаг байгаа. Тэрэ ехэ сайхан, бэрхэ эхэнэр сэн.

Хүгшэн эжым иигэжэ хэлэдэг байгаа: "Би өөрынгоо бэрыгээ нэгэч ондоо хунты сэлгэжүйб, энэм алтан хүүхэн..."

Хандацуу Гыденовна өөрынгөө хани нүхэрөөс дуутуугүй, нютагтаа

ОЧИРОВ ШОЙНХОР ДАШИЕВИЧ

Аяар холын түрүүшын зуун
жэлэй 1920 оной хабар Сэлэнгын
аймагай нүтэй нютагай хэнгэлдэр
ганауд угай Дашын Бага Ошорой
гэр бүлэдэ Шойнхор ахаймнай
түрэн ха. Баг Ошор Дашын, Даша
Уоодин, Хооди Шатанай, Шатан
Бойн, Оебой Умөөдхын, Умөөдхэй
Хонхлын, Хонхоло Убүүхэйн.

Иимэл даа гарбалайн үндэһэнүүд.

Байгал шадарай газар 1630 – 40
онуудта Россиин хаанай мэдэлдэ
орожо эхилээ, энэ саг түргэн
хүнгэнөөр үнгэрөөгүй. Байгалай
баруун тээһээ ородуудтай багтаагүй
гарбалнууд олоороо 1658 ондо
Монгол гаража ябашаһан ха. Тэрэ
үедэ Монгол Росси хоерой хоорондо
хилэ байгаагүй.

Байгалай баруун тээһээ урда
бөөдөн буряадуудай зарим нүүдэл
Россиин ноёдуудай зарлигаар
болоһон байна. 1689 ондо Тобольско
бернерин гулва Федор Головин

буряад угсаатанай ноёдые дууджа,
Сэлэнгэ мүрэнэй шадар сүлөө газар
эдэлхье захирһан байна. Тиэхэдэ,
өөрын дурар ябаха нүүхэ хүнүүд
үгы байшаба. Тэрэ Сагаан хаанай
зарлигаар дуратай дурагүйгөөр
шадалтай, мал хүлтэй, байртай 500
гэр бүлэ Байгалай баруун бөөһээ
ходоржо, зөөжэ Сэлэнгэ мүрэнэй
шадар нютагжаа гэхэ. 1727 ондо
Орос Монгол гүрэнүүдэй хоорондо
хилэ тогтоогдож, олонхи сэлэнгын
буряадууд хасагууд боложо, хилэ
сахижа эхилээ.

Тэрэ сагаар абганууд угай
Убхэй үбгэн Байгал далайн баруун
бөөдэ үлэжэ, Хонхоло ба Хориган
хоер хүбүүдээ Сэлэнгын эрьсээр
нютагжахыень эльгээһэн байна.

Хун шубуун гарбалтай,
Хуһан морин сэргэтэй,
Хүхэ мүнхэ тэнгэри эсэгын
Хүрһэтэ Алтан дэлхэй эхын
Хубинь болохо Абгануудай
Убүүхэй эсэгын хүбүүд
Хонхоло Хориган хоер
Хизаар моридоо унажа,
Хайрата үридөө дахуулжа,
Хизааргүй Шэбэрэй талаар,
Хүбшэ, дайда, тайгаар
Хүйтэн халуушине үзэжэ,
Сагаан хаанай зарлигаар
Россиин империин зүүн зүгэй

Сахижа батажуулха гэхэн

Хасагууд боложо

Хойто талын нютагжаа

Ходоржо гараһан түүүхэй.

«нүтэй нютагай абгануудай соло»

2020 оной хабар Шойнхор
ахаймнай зуу наһатай болобо. Бүхы
зуун жэлэй ажабайдалань баһал
гашуудалтайшые, һонирхолтойшые,
баяртайшые түүхэ болонхой.
Арайл найман наһатайдаа эхэтээ
хахасаһан, хара бага наһанһаан
халуун хүйтэниие үзэһэн байгаа
гээшэл даа.

Эсэгэ хамгаалгын Агууехэ дайнай
урда нүтэйдэмнай артель бии
болобо. Тэрэ үедэ нютагаймнай зон

элдэб ажалдаа ехэ бэрхэ байһан
гээшэ. Дайнай эхилхэдэ - хэдэ
амбараар дүүрэн хомууд тоног,
тэргэ. Эмээл мори хүлэхэ зэмсэг,
боошо, сээлэнсэ, пудообха, арһа,
модоор бүтээгдэһэн гэхэ мэтын
ажабайдалда хэрэгтэй элдэб
зөөри бардам байгаа. Арбан табан
наһатайнһаан эхилжэ, хамтын алиш
ажалые хэлсэһэн ха. Залуу хүбүүн
морин саялхээр тарья хуулгадаг,
зундаа үбхэ хуряалганда ябалсаха,
нэгэ заа бээтэй болоходоо модон
дарханай ажалда һуража, түрэл
артельда яһала нүлөө оруулһан
байна.

1940 ондо Шойнхор ахаймнай
Улаан сэргын албада абтажа,
Номгон флотой моряк, дальнойной
орудин артиллерист боложо,
Русский гэжэ ольтирогто далайн
эрье хамгаалалсажа эхилээ.

«нүтэй нютагай абгануудай соло»

Шойнхор хүбүүнэймнай

Нютагаймнай домог түүхэ

Түрүүшын зуун жэлэй эхиндэ

1920 ондо түрэнхэн.

нүтэйнгээ эхин хургуули

Загастайн долоон жэлэй дунда

хургуули дүүргээд лэ байхадань

Хоредхон наһатай Шойнхор

Улаан сэргэй албанда татагдажа,

Номгон далайн эрье хамгаалдаг

Агуу Ехэ Эсэгын дайн

Амин нютагтам боложо эхилээ,

СССР ехэ гүрэмнай

Хара харсага турлаагтал адли

Фашист эрлиг арьяатантай

Үдэр һүнигүй дайлдана.

Сержант болоһон Шойнхорнай

1942 оной зунай дунда һарада

Рыбачий гэжэ хахад ольтирог

Мурманск хото ябуулагдаа.

Үбэлэй шэруун һалхинай хүшэ,

Душ гаратар ханшинаша хүйтэн

Танка, артилериин

Самолет онгосонуудай

Дайлхы хүшыень муудуулна.

Хүндэ хүшэр байдалтай
Хойто Северэй сэргүүд
Эсэгэ гүрэнөө хамгаална.
Шойнхор баатар хүбүүн
63 - дахи разведотрядай сэргэшэ
Десант ажалаар Мотовско залив,
Восточно мыс Крикун,
Хейнсари гэхэн ольтирог
Буряад хүнэй хэле эрьелдэхээр
бэшэ

Варангерфьорд, Маттвиуно

залив,

Мүстэ Тунтури гэхэн шулуута,

хабсагайта хадануудаар хаягдажа

Петсамо гэжэ Норвегийн хото

тээшэ түмэлнэ.

Саашанхи ябадалын иимэл
даа. 1944 оной намарай октябрь
һарада үдэр һүнигүй гал дүлэн
соо, снаряд бомбын нээрэн соо
Петсамо Киркенесско операцита
12 - дохи далайн бригадтай
63 - дахи десантна разведотряд
ниилэжэ Шойнхор ахаймнай
фашист дайсаны бута сохижо, амиды
үлэжэ, Заполярье нютаг бусаажа
абанайн түлөө «За оборону
Советского Заполярья» гэхэн
медальда хүртэбэ. Энээнһээ гадна,
Гүрэнэй Эсэгэ ороноо хамгаалгын
Агууехэ дайнай I - дэхи ба II - дохи
шатын орден, «Шэн зоригой», үшөө
тиигээд олон тоото юбилейн
медальнуудта хүртэнхэй. 1943 ондо
«Улаан Одон» орденээр шагнаха
гэжэ капитан Санжеровский саарһа
гуурһануудыень эльгээһэн байна,
тиигээд тэрэ ехэ дайн, хүлгөөн соо
тэдэнэ үгы болошоо.

Дайнай һүүлдэ Шойнхор
ахаймнай нүтэй тоонто нютагтаа
бусажа ерээ.

Наһанайнгаа хани нүхэр
Екатерина Раднаевнатай дүрбэн
үхибүүдые түрээжэ хүмүүжүүлһэн
байна. Найман ашанар зээнэртэй,
гушанартай болоод байна.

Жал бури Илалтын һайн үдэртэ
гэр бүлөөрөө сугларжа баабайгаа
Агууехэ һайн үдэрөөр амаршалнад.

Дарима БАТОРОВА, 10 үхибүүдэй
эжы, нүтэй нютаг.

Лы эхэнэр сэн. 50 жэл колхоздоо
хүдөөг ажал хийжэ, энэ насан
цоогоо түрүү сааличан, тогольшон
яваа. Сайн ажалсаны түлөө Гүрэны
Үндэр шанда хүртөө (ямар нэгэ алдуу
болж, Орден Ленинын түлөө
Ажалы Улаан Тугын Орден 1966 оны
мартын 22 - до үгтэсэн байна).

Хандацуу Гыденова - ажалы
ветеран, олон дахин Социалист
Тэмсэны илагча, Москва хото ВДНХ
ошчо хараа, Алтан часы болон унты
бэлэгүүдээр шагнагданхай.

Нагаца нагацхай хоером хоюулаа
хоер хүхэдээ хүн болгожо, түбхинэн
ажасутараа, гэнтэ Абьяа нагацман
хүндэ үвчэндэ дайрагдажа, түрэл
Ноехон нютагаа буцаа сэн.

Удаанч болонгүй, 1956 ондо
зүрхэнэ ехээр үвэсчэ, оройдоол 45
настыдаа наса бараа ем.

Тэрэ уйдхарты удэр би нэгэч
мартаггүйб!!! Мүнөө санхадам, газар
дэлхэй донсолсон шэнги болоо сэн!!!
Иихэдээ юу болово гэчэв! Иимэ
томо бээты, хүчты, тэнхэй, тамирты,
эгээл чадалты хайраба нагацгыгаа
алдахадаа... уйдааб... муудааб...

Минии нагаца, Абьяа
Гармаевич, харахада
ехэ томо, бэээрээ
үндэр - хоер метр шахуу,
чэгнүүрээрээ - 100 кг... тэгээч

саа, цэвэрхэн шарайты,
дулаахан харасаты, сайхан
сэдхэлты эрэ хүн сэн. Буряад
Орондоо ехэ мэдээжэ бүхэ
барилдаачан байгаа, дайны
урдач, дайны сүүлдэ хоер
дахин аварга болоо ем сэн.
Хаа - яагүй, ехэ - багагүй
нагацым ехэ хүндэлдэг.

Шанаа нютагта хүдэлхэжэ
байхадань - колхозы адуучан, Үндэр
Даваа авгай нагацман Хүрин хээр
гэсэн морь бэлэглэсэн ем. Энэ моринь
бүхы урилдаанда дохол түрүүчин
суурьнууды эзэлдэг сэн.

Хажуудаа Байгал гэжэ нохойты,
гурвуулаа тасаршагүй найдамты
нүхэд болонхой явдаг байгаа. Хүрин
хээр мореороо 1945 оноос 1956 он
болтор дохол яваа, ямарч цагта,
эсэчнхэй сахижаан явхадань хаанаас
гэртээ ердэг сэн. Энээн тухай мүнөөч
Шанаагаархин дулааханаар дурастаг.

Би хадаа, бага балчыр наснаасаа
оорыгоо мэдэхэ болтороо нагацманаа
сүл шэнги дагаад явдаг байгааб.
Хэдэн сургуули, багшанары болон
нютагууды сэлгээб...

Нагацынгаа бурхандаа явахд
гэрэмнай хон - жөн болычоо,
үнчэрчөө...Залуухан нагацхайм гар
дээрээ хоер хүүхэдты, хүлгэн ава
эжытыгээ үлдэчоо. Үвгэй, эмгэй

хоеромнай уйдхар гашуудалаас
харалычоо, удаанч болонгүй наса
барача. Би үнчэрхын ехээр үнчэрөөб,
наснаасаа түрүүн томо болооб...

Нагацхайм Сима багцантыгаа
гэртээ үлдээ, харин Дима хувуунынь
колхозы түрүүлэгчэ Мункожапов ДС
Улаан - Үдэ хотын интернат - сургуули
оруулаа. Дима сургуулаа дүүргээд,
алванда абтаад, 1960 ондо Москва
хотын В.И. Ленины нэрэмжэтэ Гүрэны
Багшанары Ехэ сургуули дүүргэжэ
гараа.

Нагацнарым үри хүүхэд булта
эрдэмты, гэр бүлэты, арад зондоо
хүндэты, ава эжынгээ нэрэ дээгүүр
үргэжэ ходо явдаг. Хэдэн ача
гучанарты, үнэр баян ажасууна.

Нэгэтэ, Ноехон нютаг нагацхайд
айльчальжа очооб. Хоюулаа удаан
хөөрэлцэсны удаа иигэжэ хэлээ: "Теля,
Абьяа нагацтайн алтан хүн байгаа.
Одоол ёсты эрэ хүн! Сайхан санааты,
зөөлөн үрөөл нүхэр, нэгэч ууралжа,
чанга үгэ хэльжэ байкуй. Ажалаасаа
шал эсээд ерхэдэч ходо ойлгохо,
хайрлаха, тусалхал гэжэ байха. Минии
Абьяа шонги хүн энэ дэлхэй дээр
үчөөхөн. Би нагацтыч одоо жаргалты,
жаргажа суугааб".

Иимэ Ехэ нагацты байсандаа бүхы
насандоо омогорхон ябдагба даа!!!
Сэлэнгымнай аймагта нагацым,
Абьяа Гармаевич Цыдыповы мэдкүй

хүн гэжэ байгаагүй, хийсэн ажалын,
бүтээсэн эрьгэны санажа, дурсажа
явил даа!!!

2005 оны Буряад Үнэн сониндо
Э.М. Гармаевагы "Славный сын
Селенгинской земли" гэсэн
статья багшын ажалы ветеран Зоя
ДЫЛЫКОВА оршуулба.

«АЛТАН АБЬЯА НАГАСАМ»

Үгэнэ Э.Гармаевагай
Хүгжэмнэ П.Дамирановай

Үргэн дэлгэр Ноехонойм
Үлзы нютаг Согоотодо,
Үбгэй, эмгэйм гуламтада
Түрөө бэлэйт нагасамни.

Дабталга:
Агууехэ зиндаатай,
Алдар соло нэрэтэй
Арюун сэбэр найжамни
Алтан Абьяа нагасам.

Ухаан бодол, сэдхэлээрээ
Тамир тэнхээ, шадалаараа
Улад Буряад арадайнгаа
Ажал, хэрэг үргэлсөөт.

Дабталга:
Замби, Дэлхэй, Юртэмсэдэ
Заяа сүлдм бадараасан
Эжым нангин аха зах
Наран мэтэ нагасамни.

Дабталга:

СЭЛЭНГЫН АЙМАГАЙ ХҮНДЭТЭ ЭРХЭТЭН САБЖАЕВ ГАЛСАН ЦЫРЕНОВИЧАЙ ДУРСАЛГАНУУДЫАА

Сэлэнгын наймаа бэлгитэй эрхим хүбүүдэй нэгэн, Юрөө нутагтаа уг гарбалтай Г.Ц. Сабжаев мүнөөдэр амиды байгаа наа, 98 наһан дээрээ ябаха хэн. Наһанайнгаа ехэнхи хубиёе нутагайнгаа сониндо (газетэд) зорюулһан, олон тоото һонирхолтой статья,

зураглалнууды бэшжэ, номууд болгожо гаргаһан энэ хүнэй бэшэһэн дурсалгануудынь буряад хэлэн дээрээ оршуулжа, бүгэдэнэй анхаралда дурадхахаа һананаб.

Солбон Аюшеев, СССР-эй, Россин журналистнуудай гэшүүн.

(Үргэлжлэл. Эхнийнх үрдах дугаарта)

1945 оной хабар сониной хүдэлмэрилэгшэдэй мэргэжэл дээшлүүлгын зургаан сарын курсануудта сорохоо Улан-Удэ эльгээгдээ сэм. Гурбан сара сороогүй байхаданай Сергей Тараскин бидь хоёрыё, партиин обкомой секретарь Санжиев Буянто Сайнцакович өөртөө дуудасан байна. «Танай аймагуудай райкомуудай зууршалгаар партиин обком таанадыё аймагай газетын

редакторнуудаар томилно», - гэжэ орохотойнай сасуу сэхэ рууны хэлээ сэн. Г. Сабжаев – Сэлэнгэдэ, С. Тараскин – Баргажанда. Аймагууд болон республикын ажахынуудай байдлаар танилсуулхаас гадна, манай аймагуудай газетнууд ямар үүргэ ба зорилгонууды урдаа табихаб гэжэ хэлэжэ үгөө.

Уулзалгын түгсхэлдэ бидэндэ конвертэнууды барюулжа, ерээдүй ажалдамнай амжалта хүсэсэн ем. Газетын редактораар ажаллажа байсан Содном Ширавович Шарапов кадрнуудай ажалтай талаар аймагай райкомой секретаряар сунгагдасан байгаа. Аймагай райкомой ээлжээтэ пленум дээрэ тэрэнэй орондо би «Красная Селенга» («Улаан Сэлэнгэ») газетын редактораар сунгагдааб. Редакторай тушаалда

хүдэлжэ эхилсэн тухайгаа хөөрэхын урда тээ, минии урда редакторнуудаар ажалласан хүнүүд тухай хэлэнгүй гарахынь аргагүй байна. «Красная Селенга» («Улаан Сэлэнгэ») газетын нэн түрүүшын редактораар буряад хэлэ болон хуушан монгол хэлэ ехэ сайнаар мэдэдэг байсан Гармажап Нимаевич Нимбуев томилогдосон байгаа. Энэ ушар ехэ шухала удхатай, юуб гэжэдэ, газетын хахадын шахуу хуушан монгол хэлэн дээрэ барлагдадаг байсан байна. Дүрбэн жэлэй туршада редактораар ажаллахдаа, Гармажап Бадмаевич газетын хүгжэлтэдэ хэлэшгүй ехэ хубитаа оруулсан гэжэ тэмдэглэлтэй. Удаань тэрэ Захаминай аймагта шэнэ газетэ байгуулаар эльгээгдэсэн ем. Саашадаа замынь харахада, республикын «Буряад үнэн» сониндо таһагыё даагшаар ажалласан намтартай.

Г.Б. Нимбуевые редакторай тушаалда Цыремпилов Доржо Цыдемпилевич сэлгэсэн байгаа. Энэ хүн аймагай газеты дүүргэдэг үүргэ, шэнжэ ехэ дээшнэ гаргажа шадаа ем. Оройдоол хоёр жэл ажаллаад, партиин райкомой секретаряар сунгагдажа, уданшьегүй КПСС-эй обкомой хоёрдохой секретаряар томилогдосон байна. Дайнай үедэ фронтодо политрук ябажа ерээд, саашадаа Буряадай республикын Министрүүдэй Соведэй түрүүлэгшээр, удаань республикын Верховно Соведэй түрүүлэгшээр ажалласан намтартай.

Тэрэниёе энэ тушаалда сэлгэсэн Хабалов Михаил Михайлович газетэ сайжаруулхын түлөө нэгэ жэл соо ехэ ажал ябуулаа, саашадаа Буряадайнгаа наймаанай министр болотороо ажаллажа, насанайнгаа амаралтада гарасан байна. Дайнай үедэ гурбан жэл соо редактораар ажалласан Балуров Иван Михайлович сэрэгэй

албанда татагдажа, дайнай сүүлдэ прокуратурада хүдэлөөд, пенсидэ гарахадаа, «Правда Бурятия» газетын дэргэдэхи нийтын ажалтай тасагай гэшүүнээр олон жэлдэ ябасан байна.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай урда тээ газеты редакторай орлогшоор Дондоков Цыретор Цыренович ажалласан. Удаань фронт эльгээгдээд, бусажа, партиин горкомдо, «Заря коммунизма» газетэдэ, республикын полиграфиздатда ажалласан байгаа.

Газетын эгээл бэрхэ редакторнуудай нэгэн хадаа Коммунист журналистнуудай институт дүүргэсэн Константин Касьянович Балдаев болоно. Тэрэнэй хүтэлбэри доро гаргагдасан газетын номернууд намда ёсотойл сургаалай дэбтэрнүүд шэнги байдаг сэн. Удаань Балдаев К.К. партиин обкомой хэлбэлэй сектор хүтэлбэрилөө.

Дээрэ нэрлэгдэсэн редакторнууд минии багшанар байсан гэжэ ходо тоологшоб. Газетэдэ хүдэлжэ эхилхэдэ би нэн түрүүн түрүү дүй дүршэлдэ анхаралаа хандуулдаг сэм. Тиймээс газетын хуудасануудта түрүү хонишод, наашиад, механизаторнууд, нүүрһшэд тухай материалнууд олоор гаража эхилээ.

1947 ондо аймагтамнай ехэ баян таряанай ургаса гарасан байна. Аймагай колхознуудай хүтэлбэрилэгшэд, МТС-эй директорнууд, тракторна бригадын бригадирнууд, зарим механизаторнууд СССР-эй орден медальнуудта хүртөө. Шагналда хүртэсэн хүнүүдэй тоодо би, «Красная Селенга» газетын редактор оролсосон байгаа. Энэ хадаа минии эгээн түрүүшын гүрэнэй үндэр шагнал сэн.

(Үргэлжэлын хожом гараха)

Захирал-юрэнхы эрхилэгшын уялга дүүргэгшэ Н.Б. Цыбикова
Сэлэнгын эрхилэгчэ Б.С.Жанцанова

Типографин хаяг: 670000,
Улаан-Удэ хото, Борсоевой гудамжа, 13
Тусбөөр хэблэлдэ тушаагдаха саг:
10.09.2020 он, 17.00; бодото дээрээ:
10.09.2020 он, 17.00;

1742-доху дугаартай захил.
Хэлэг – 999.
e-mail: bairma.zhantsanova@yandex.ru
Тел.: 89024550332

